

Kitap Eleştirisi

Üretken Emek, Üretken Olmayan Emek ve İşçi Sınıfı:Poulantzas Kitabı¹ Üzerine Düşünceler

Göksu Uğurlu*

Sosyal bilimler alanında tarihsel materyalist anlamda sınıfın analitik bir araç olarak bilimsel üretimden dışlanması Batı akademisinde olduğu gibi Türkiye’de de gözle görülebilen bir olgudur. Kapitalizmin toplumları sınıfsız kabul ederek bireylerin piyasa koşulları içerisinde eylemelerini özgürlük olarak niteleyen neo-liberal aşamasında böyle bir tutum beklenmedik değildir. Bununla birlikte “sınıf” kavramının dışlanması son dönemde yerini bu kavramın farklı içerikler ile yeniden akademik üretime dahil edilerek içinin boşaltılmasına bırakmış; sınıfın Weberci içerimleri hakimiyet kazanmış; *prekarya* gibi kavramlar eşliğinde bu alandaki çalışmalarda yeni görüşler öne çıkmıştır. Marksizm içerisindeki bazı kanatlar da sınıfın hem bileşenlerinde dönüşümler olduğunu hem de işçi sınıfının kendi içerisinde keskin bölünmeler yaşandığını öne sürmeye başlamışlardır.

Bu bölünmeler ile ilgili olarak üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayanların kendi içlerinde artı-değer üretimini üstlenenler ile artı-değerin gerçekleşmesi sürecinde rol oynayarak üretilen artı-değerden pay alanlar arasındaki farklılaşmanın belirginleştiği iddiası dikkat çekmektedir. Artı-değerin üretimi üzerine Karl Marx’ın geliştirdiği biçimiyle iktisadi alandan yapılmış bilimsel bir ayırım olarak görülebilecek “üretken emek” ile “üretken olmayan emek” ayırımının özellikle kamu çalışanlarının konumlarını değerlendirmek için temel önemde olduğunu düşünmek mümkündür.

Başlangıçta vurgulanan sınıf kavramından kaçış olgusuna karşı Marksist sınıf kuramının geçerliliğini koruduğu iddiasını savunanlar arasında *orta sınıf*, *yeni küçük burjuvazi*, *çelişkili sınıfsal konumlar* gibi kavramsallaştırmalar etrafında dönen tartışma, günümüzdeki sınıfsal bölünmeleri ve “işçi sınıfı” olarak adlandırılan toplumsal sınıfın neye göre belirlendiğini anlamlandırmaya çalışan Marksist yaklaşımları karşı karşıya getirmektedir. Bu bağlamda Nicos Poulantzas’ın geliştirdiği haliyle yapısal Marksist bir sınıf yaklaşımı ve “yeni küçük burjuvazi” kavramının ilgi çekici bir noktada bulunduğu ileri sürülebilir.

Poulantzas’ın genellikle Marksist devlet kuramı bağlamındaki yazılarının ön planda olduğu düşünülürse, kuramın “sınıf” boyutunu yeniden irdelemek için James Martin tarafından hazırlanan ve Dipnot Yayınları tarafından 2013 yılında Türkçe’ye kazandırılan *Poulantzas Kitabı* iyi bir başlangıç olarak görülebilir. Bu

* Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, gokuugurlu@gmail.com.

1 Poulantzas, N. (2013) *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* (der. J. Martin), (çev. S. Güzelsarı), Ankara: Dipnot.

kitabtaki VIII ve XIII numaralı makaleler düşünürün sınıf kavramına yaklaşımının ana hatlarını ortaya koymaktadır.

Poulantzas'ın yaklaşımının anlaşılabilmesi için değinilmesi gereken ilk nokta toplumsal formasyon ve üretim biçimi arasındaki ayrımdır. Marksist bilimsel üretimin kuramsal araçlarından biri olarak görülebilecek olan üretim biçimleri kavramı, somut gerçeklikte saf halde bulunmaz. Örneğin kapitalist üretim biçimi denildiği zaman üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin tesis edilmiş olduğu ve topraktan ayrılmış özgür işçinin emek gücünü satarak ücret elde ettiği, üretim ilişkilerinin bu iki sınıf arasındaki ilişki ve artı-değer üretimi çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Ancak ne bu iki sınıf ne de aralarındaki ilişkinin farklı biçimleri saf bir biçimde mevcut değildirler. Gerçekte, farklı üretim biçimleri (kapitalist, feodal, vb.) bir toplumsal formasyon içerisinde özgül bir biçimde eklenmiş halde bulunurlar.

Yukarıda belirtilen nedenle, örneğin “kapitalist bir toplumsal formasyon”da yalnızca burjuvazi ve proletaryanın bulunduğunu söylemek kestirme bir analiz olacaktır. Çözümlemeyi doğru yapmak için üretim biçimlerinin eklenmesi ile ortaya çıkan toplumsal ilişkileri hesaba katmak gerekmektedir. Bu noktada, kuramın ana damarını oluşturan *etki olarak sınıf* kavrayışının vurgulanması önem kazanmaktadır. Yapısal Marksizm içerisinde yapılan katkının belki de temel tartışmalar bakımından en önemli argümanı, sınıfın bir “etki” olarak görülmesidir. Sınıf, yaklaşıma göre ekonomik, siyasi ve ideolojik yapıların bir bütün halinde bu ilişkilerin taşıyıcılarına “etkisidir”. Diğer bir deyişle, sınıf, bir bütün halinde ele alınması gereken toplumsal ilişkiler neticesinde meydana gelmektedir.

Anlatılanlar ışığında bakılacak olursa, toplumsal formasyonun özgül biçimi ve ekonomik, hukuki-siyasal ve ideolojik kertelerin özgül eklenmesi nedeniyle zaman ve mekan bağımlı bir sınıf analizi yapmanın gerekli olduğu ve bu nedenle bir toplumdaki sınıf ve beraberinde diğer toplumsal güçlerin sosyal ilişkilerdeki yerlerinin her durum için tespit edilmesi gerekliliği açıkça karşımıza çıkmaktadır.

Poulantzas toplumsal sınıfın analizinde ikili bir ayrıma gider ki bu ayrım da kuramının temel taşlarından. Buna göre, “yapısal belirlenim/sınıf konumları” ve “sınıf pozisyonu” ayrımı, bir toplumda yapısal olarak bulunan sınıf ile diğer kategori, katman ve fraksiyonun belirli bir konjonktürdeki sınıfsal pozisyonunu anlamamıza ve çözümlememize olanak sağlar.

Bir başka deyişle, bir toplumda yapısal olarak yani düzeylerin bir bütün olarak etkisiyle ortaya çıkan sınıf ile belirli bir konjonktürdeki sınıfsal pozisyon arasında bir çelişki tanımlamak mümkündür. Ancak Poulantzas, Lenin'den hareketle yapısal belirlenimin yani üretim sürecindeki nesnel sınıfsal konumun bütün boyutlarıyla (toplumsal işbölümünün siyasi ve ideolojik boyutları da dahil olacak şekilde) yapısal belirlenim tarafından karakterize edildiğini de belirtir. İşçi sınıfının belirli bir zaman ve mekandaki ideolojik konumu burjuva ideolojisi ile sarmalanmış

durumda ve sınıf bilincinden ve siyasal örgütlenmesinden yoksun dahi olsa, Lenin'in "sınıf içgüdü" olarak adlandırdığı bir etki mevcuttur.

Buna ek olarak, sınıf olmayıp belirli bir konjonktürde toplumsal güç olarak karşımıza çıkan kategorileri de analize dahil etmek olanaklıdır. Yukarıda belirtilen kategori, katman gibi kavramlar bahsi geçen bir toplumsal formasyonun karmaşık yapısından kaynaklanan yapısal etkilere ve toplumsal gruplara referans vermektedir. Bu kavramları kullanırken Poulantzas, ek olarak, *yeterli etkinlikler* gibi bir terimi de dolaşıma sokar. Bir toplumsal formasyonda sınıf, kategori, fraksiyon ve katmanların "toplumsal güç" olarak ele alınabilmesinin koşulu anılan "yeterli etkinlikler" in mevcut olduğunun görülebilmesi olacaktır. Bu da, ekonomik alandaki sınıf varlığının diğer düzeylere yansımaları anlamına gelecektir.

Bu mesele özellikle bürokrasiyi ayrı bir sınıf olarak gören ve sınıf denildiğinde aslında toplumsal statülere gönderme yapan Weberci çizginin geçersizliğini gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Poulantzas, Lenin'in bürokrasi ve polisten toplumsal güçler olarak söz ettiğini ancak bunların sınıf olmadıklarını, yalnızca verili bir konjonktürde "yeterli etkinlikler" gösterebilecek toplumsal güçler oluşturan özgül kategoriler olarak görülebileceklerini belirttiğini vurgulamaktadır.

Bürokrasinin bir toplumsal sınıf olmayıp gücünün ve temsil ettiği çıkarların toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerden kaynaklandığı düşünüldüğünde, kerameti kendinden menkul bir güçle toplum üzerinde ve ona baskı uygulayan devlet ve devlet görevlileri kavramsallaştırmalarının da yersiz olacağı görülebilmektedir. Bu bağlamda Poulantzas'ın yaklaşımı ve vurgularının kilit noktası, düşünürün devlet hakkındaki görüşlerinde bulunabilir. Devlet, ekonomik alanda meydana gelen olguların basit bir yansıması olarak görülemez. Aksine, bir yapı içindeki unsurların belirli bir biçimde ve bir bütünlük halinde var olmasının asli unsuru devlettir. Bu bağlamda, Poulantzas için devlet, toplumsal çelişkilerin yoğunlaştığı ve kerteler arasındaki bağlantının sağlandığı yer olduğu ölçüde sınıf mücadelesinin hedefini oluşturmaktadır. Düşünürün yorumları bir bütün olarak ele alındığında, devletin rolüne ilişkin vurgusunun temeli de belirecektir: Devletin rolü, bir toplumsal formasyonun bütünlüğünü sağlamaktır.

Poulantzas'ın yaklaşımının temel öğeleri bu şekilde betimlendikten sonra, düşünürün somut olarak kapitalist toplumsal formasyonu incelediğinde ortaya koyduğu "yeni küçük burjuvazi" kavrayışı ele alınabilir. Bu kavrayış Marksizm içerisinden Poulantzas'ın kuramına çok ciddi eleştiriler gelmesine neden olmuştur. Ancak düşünür işçi sınıfından ayrılmış olan "yeni küçük burjuvazi"nin varlığı iddiasında ısrarcıdır.

Poulantzas, bu ayrımı ilk olarak ekonomik alandan, üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayırmadan kaynaklandırmaktadır. Buna göre artı-değer üretmeyen ancak üretim araçlarına sahip de olmayan kesimde yer alanlar, Marksizm bakımından burjuvaziye dahil edilemeyecekleri gibi işçi sınıfına da dahil

edilemezler. Mühendis, avukat, doktor, vb. veya kamu çalışanları gibi özellikle *Refah Devleti* döneminde toplumsal olarak üretilen artı-değerden aldığı pay giderek artan kesimin, bu nedenle belirli ölçüde işçi sınıfından ayrıldığı yönündeki yorumlar göz önünde bulundurulduğunda Poulantzas'ın argümanı şaşırtıcı gelmeyebilir. Ancak Poulantzas bu meseleyi daha temel bir noktadan ve kendi düşüncesi içerisinde yer alan kavramlar aracılığıyla farklı bir noktaya taşımıştır.

Poulantzas Kitabı'nın XIII numaralı makalesinde düşünür ilgili ayrımın "üretken olmayan emek" kesiminin yalnızca "ne olmadığını" bize gösterdiğini ileri sürmektedir. Buradan da anlayabileceğimiz gibi, Poulantzas üretken ve üretken olmayan emek ayrımlarının tek başına yeterli olmayacağını, bu kesimin "ne olduğunu" bulmak için siyasi ve ideolojik kertelerin de işleme konulması gereğini vurgulamaktadır.

Ancak tam da bu nokta Poulantzas'ın kuramıyla ilgili şüphelere neden olmaktadır. Bir kere, üretken emek ile üretken olmayan emek ayrımından yola çıkılarak emeğin bir kesimini işçi sınıfından ayrı görmek, Poulantzas'ın kendi yaklaşımıyla tutarsızlık barındırmakta mıdır? Eğer bu ayrım verili konjonktür açısından -ki Poulantzas'ın incelediği konjonktür 1960'lar ve 1970'ler Fransası ya da Avrupası olarak belirtilebilir- değerlendirilirse, ayrımın mevcut yapının bütünsel bir şekilde ele alındığında oluşan etkisinde anlamlı bir noktaya parmak bastığını iddia etmek doğru görünebilir. Zira konjonktüre bakıldığında siyasi ve ideolojik kertelerin etkilerinin ekonomik kerteadaki anılan ayrımla ilişkisi bağlamında emeğin "üretken olmayan" kesiminin -ya da bu kesimin bir kısmının- işçi sınıfından kopmasına yol açtığı ve "yeni küçük burjuvazi" kavramsallaştırmasının gerekliliğine işaret ettiği ileri sürülebilir.

Peki acaba Poulantzas bu ayrımı yapısal belirlenim/sınıf konumları açısından mı yapmıştır? Şu an içinde bulunduğumuz verili konjonktürde üretken olmayan emeğin (bağımsız çalışanlar kadar ve hatta daha büyük ölçüde kamu çalışanlarının oluşturduğu kesimin) toplumsal anlamda karşılığını bulan artı-değerden aldığı payın hızla eridiği düşünülürse ve proleterleşme süreçleri göz önünde bulundurulursa ideolojik ve siyasi kerteler de hesaba katıldığında işçi sınıfı içinde görülmesi gereğinde ısrar etmek anlamlı değil midir? Başka bir ifadeyle üretken olan ve olmayan emek ayrımının işçi sınıfının ve yeni küçük burjuvazinin sınıf konumları anlamında ayrıldığını söylemek ne kadar doğru olur?

Yukarıda anlatılan nedenlerle bu sorular bugün, özellikle içinde bulunduğumuz Haziran Direnişi sonrası Türkiye koşullarında tekrar gözden geçirilmeli ve bizce Poulantzas tekrar, bu noktalara odaklanılarak okunmalıdır. Yalnızca ampirik olana dayalı bir sınıf analizi yerine soyutlama düzeyleri üzerinden yapılan bir analize sahip olması nedeniyle kuramının gerçekliği açıklama kapasitesi düşünüldüğünde eğer böyle bir tutarsızlık var ise bunun ortaya çıkarılması ve kuramın bu tutarsızlıktan arındırılması önem kazanmaktadır. Yahut böyle bir tutarsızlıktan bahsedilemiyorsa, Poulantzas'a yönelik eleştirilerin odaklandığı nok-

talar göz önünde bulundurularak yaklaşım tekrar elden geçirilmeli ve bu eleştirilere doğru cevaplar verilebilmelidir.

Poulantzas Kitabı, düşünürün temel argümanlarını gözler önüne sermesi ve yukarıda vurgulanan tartışma noktalarına değinmesi bakımından bu önemli tartışmaya katılmak isteyenler için iyi bir başlangıç noktası olarak görünmektedir.

